

authors' views on autocracy, a presentation of period depictions of the royal revolution in 1660 as well as several other, if not unrelated, at least peripheral topics. A total 25 of the chapter's 90 pages are devoted to what must be described as background information. Such deviations may sometimes be useful when writing for a general audience, but they could have been excluded without loss in an already extensive scholarly treatise that primarily aims to further our knowledge. The body text runs to a total of 487 pages, and no harm would have been done if a hundred pages or so had been edited out.

The theoretical concepts presented in the introduction (cultural vs. functional memory; memory sites) are only rather sparingly used in the investigation, which relies mainly on a well-performed close reading and thematic analysis of key documents (including 200 sermons). Considering the fact that so much of the dissertation revolves around things said or done in the public sphere it is surprising that Slettebø does not discuss any of the relevant theories within this field. Fundamental changes in the public sphere are without doubt among the key factors explaining the difference between eighteenth- and nineteenth-century jubilees.

Slettebø's thesis is dominated by a top-down perspective. This is partly due to the sources and to the character of the public sphere in absolutist Denmark-Norway, but it also represents a simplification that may be unnecessary, and even undesirable. The analysis of the many sermons is the most significant exception, but if other types of occasional literature had been included the picture would probably have become more nuanced and thus more interesting. Parts of this occasional literature are excluded for understandable linguistic reasons (e.g. academic speeches in Latin). However, other parts, such as occasional poems and broadsheets, could have been included without too much effort. The source material

used for studying the dysfunctional 1760 celebration is somewhat more extensive, but this owes more to the nature of existing scholarship and the lack of material illuminating the plans and decisions of the government.

These remarks should not hide the fact that, all in all, Thomas Slettebø's thesis is a solid and in many ways impressive historical investigation in which the strengths by far outweigh the weaknesses.

Jonas Nordin

Ella Viitaniemi, *Yksimielisyydestä yhteiseen sopimiseen: paikallisyhteisön poliittinen kulttuuri ja Kokemäen kivikirkon rakennusprosessi 1730–1786* [Från enighet till gemensamt beslutsfattande: uppförandet av Kumo stenkyrka 1730–1786: byggnadsprocessen och lokalsamfundets politiska kultur], Acta Universitatis Tamperensis, 2158, (Tampere: Tampereen yliopisto 2016). 443 s.

I takt med att befolkningen på 1700-talet växte och kapellförsamlingarna blev allt fler ökade behovet av tillräckligt många och tillräckligt rymliga kyrkor i Sverige. I den östra riksdelen byggdes från 1760 till den svenska tidens slut 131 nya kyrkor. De flesta byggdes i trä men en mindre del, närmare bestämt elva av dem, var stenkyrkor. År 1776 reglerades uppförandet av byggnader och andra konstruktioner som genomfördes med allmänna medel. Ritningarna och kostnadskalkylerna skulle inte bara granskas och godkännas av staten, utan det påbjudna materialet blev i fortsättningen sten och tegel. Riket skulle prydas av offentliga byggnader som var lika vackra som de var hållbara. Sten var också att föredra eftersom brandrisken var lägre och skogstillgångarna kunde sparas till annat. Byggnader i trä tilläts som undantag från regeln, och i Norrland och Finland fortsatte byggandet av kyrkor i

trä att dominera. En kyrka av trä var billigare, enklare och mindre arbetsdryg att bygga än en stenkyrka som var högggradigt ägnad att föra in lokalsamhället i en konflikt med en reglerande och kontrollerande överhet och tenderade att skapa osämja bland församlingsborna. Efter Gustav III:s förordning 1776 uppfördes fram till riksdelningen så få som sex stenkyrkor i Finland. En av dem byggdes i Kumo (fi. Kokemäki) socken i Satakunta, och det är den här kyrkans långa och konfliktfyllda tillkomstprocess som Ella Viitaniemi undersöker i sin doktorsavhandling som hon försvarade 2016 vid Tammerfors universitet.

Stenkyrkorna var en härold för upplysning och framstegstro också i avlägset belägna socknar, men de förblev en udda företeelse i 1700-talets Finland. Som Viitaniemi framhåller utgjorde nyuppförda eller tillbyggda kyrkor ett inslag i en stor satsning på att bygga upp en mer tidsenlig infrastruktur i Sverige, i form av publika byggnader för olika ändamål: kronobrännerier, broar, vägar, rensade forsar och befästningsanläggningar. Som projekt är uppförandet av Kumo nya kyrka ett lyckat val i ett studium av lokal politisk kultur i omvandling. Ju saftigare gräl, desto mer för historikern att granska, särskilt som omständigheter av betydelsebärande karaktär, men som i vanliga fall inte ger avtryck i källorna, tenderar att blottläggas när emotionerna tar överhanden.

Ämnesvalet är enligt min bedömning lyckat då det knyter an till det stora intresse för tidigmodern politisk kultur som finns inom historieforskningen. En hel del forskning har gjorts men det finns ännu, det är Viitaniemis avhandling i själva verket ett gott belägg för, rum för fördjupning av vår kunskap om ett centralt problemkomplex, d.v.s. på vilka villkor politisk makt utövades. Den problematisering som Viitaniemi gör (s. 20–22) rör sig på tre nivåer: relationen mellan centralmakt och lokalsamhälle, sockensamhällets inre dynamik och olika individers möjligheter till aktörskap på olika politiska arenor. Avhandlingens över-

gripande frågeställning är i vilken grad och hur byggandet av den nya stenkyrkan i Kumo bidrog till att förändra den politiska kulturen. Problematiseringen är enligt min mening genomtänkt, relevant och fungerande.

Sina främsta teoretiska inspirationskällor har Viitaniemi hittat dels i den (historie)vetenskapliga forskningen kring politisk kultur, dels i dubbelbegreppet "public" respektive "hidden transcript" som den amerikanska socialantropologen James C. Scott utvecklat inom ramen för studiet av folkligt vardagsmotstånd. Viitaniemi är väl insatt i den forskning som är relevant för hennes undersökning. Hon synliggör och diskuterar de två skolor som samexisterar i synen på relationen mellan centralmakt och lokalsamhälle i det tidigmoderna Sverige. Som ett alternativ till en dylik kategorisering nämner hon positionerandet av forskarna i förhållande till två teoretiska poler eller idealtyper, den ena med staten i rollen som en maktstat och den andra karakteriserad av interaktion mellan två jämbördiga parter. Det hade varit intressant att se henne ta ställning mer aktivt till vilketdera sättet att förstå forskningsläget – två alternativa skolor eller två idealtyper – hon finner vara mer adekvat.

Det källmaterial ur kyrkliga och statliga arkiv som ligger till grund för undersökningen är omfattande. Att lokalisera och gå igenom det har krävt en stor arbetsinsats från författarens sida. Hon har gjort en veritabel dammsugning av arkiven, och jag kan inte föreställa mig att det skulle finnas material av betydelse för undersökningen som hon har missat. Särskilt viktiga är sockenstämmo- och tingsprotokollet samt de dokument som fogats till dem. Jag delar Viitaniemis uppfattning att kyrkoprojektet har genererat ett stort och mångsidigt källmaterial som gör det möjligt att ge de frågor som ställs i avhandlingen ett tillfredsställande svar. Det gedigna empiriska fundamentet är i själva verket en av styrkorna i avhandlingen, samtidigt som framställningen ställvis blivit

litet väl detaljerad. Men å andra sidan, en kyrkobyggnad utgjorde en sinnrik kombination av en rad olika material och tekniker. Då man byggde en stenkyrka handlade det om tegel, stenar, kalk, sand, bjälkar, bräder, spikar, näver och (i det här fallet 50000) takspån. Byggnadsarbetet utfördes under en byggmästares ledning som dagsverken av sockenborna, och Viitaniemi har räknat fram att varje mantal utförde 30 dagsverken.

Metoden i avhandlingen är i huvudsak kvalitativ. Den nya kyrkan i Kumo studeras i en fallstudie som en process, möjlig att dela upp i olika faser: beslutet att uppföra kyrkan, valet av material och plats, valet av byggmästare och själva uppförandet åren 1780 till 1786. Valet av tillvägagångssätt är naturligt och fungerande. Den metod att komma åt vad olika aktörer avsåg med sina handlingar och därmed etablera en länk mellan tankevärld och handlingar som Viitaniemi kort berör (s. 52–53) hade jag gärna läst mer om eftersom just detta är en utmaning som envar som ägnar sig åt historia underifrån inte kan undvika att hamna i närkamp med.

Centralmakten drev utan lyhördhet för lokala synpunkter igenom ett beslut om byggnad av en kyrka av sten och inte av trä, som församlingen föredrog. Framförallt en grupp rusthållare ifrågasatte prästens position i lokalsamfundet och ställde krav på deltagande och öppenhet i det lokala beslutsfattandet när besluten om den nya kyrkan togs. Viitaniemi lyfter fram det öppna och systematiska ifrågasättandet av sockenprästen och det strikta kravet på öppenhet och bred delaktighet i beslutsfattandet som kom att känneteckna förhållandena i Kumo som belägg för en förändrad politisk kultur. Nu drog man sig inte längre för att öppet ifrågasätta kyrkoherdens auktoritet i det lokala beslutsfattandet. "Monologkulturens" och de enhälliga beslutens tid var förbi. Det tidigare dolda motståndet förvandlades till ett öppet ifrågasättande och formulerandet av alternativ. Det här syns på

lokalplanet i Kumo i de krav som ställdes på att regelrätta sockenstämmoprotokoll skulle avfattas och att dessa borde justeras och offentliggöras. De här kraven fördes inte bara fram, utan fick också genomslagskraft och politiken i socknen formaliserades och förskriftligades.

Konflikten kring den nya kyrkan i Kumo visar ytterst pedagogiskt hur villkoren för det lokala beslutsfattandet omformades i ett triangulärt samspel mellan politik som *praxis* (beslutsfattandet i konkreta frågor), politisk *kultur* (spelreglerna som tyst överenskomst) och formellt *regelverk* (politiska institutioner). Lagstiftningen (prästedåndets privilegier) lämnade det mesta öppet beträffande sockenstämmans kompetens, rätten att delta, hur besluten vann laga kraft och kunde överklagas. På praxisnivån, genom politik som görande, omförhandlades villkoren för beslutsfattandet i den politiska kulturens tysta överenskommelser. Detta skapade i sin tur ett tryck på en kodifiering av hur beslutsfattande i socknarna skulle ske, något som i Sverige blev verklighet år 1817. Den nya lagstiftningen, som fungerade normerande för det fortsatta beslutsfattandet, förde för en tid den politiska kulturen och det formella regelverket i närmare överensstämmelse med varandra, varefter nytt beslutsfattande i andra konkreta frågor bör ha varit ägnat att återigen vidga klyftan mellan regelverk/institutioner och politisk kultur. I Kumo fick kyrkobyggnadens avgörande betydelse, i andra lokalsamhällen var det andra angelägna frågor som drev fram en motsvarande omformning av den politiska kulturen.

Intressant nog visar det sig att många av dem som utmanade kyrkoherden i socknen hade ett gemensamt drag, de var rusthållare eller knutna till ett rusthåll. I Kumo fanns 30 rusthåll och 69 augmentshemman. Rusthållarna som social grupp diskuteras visserligen av Viitaniemi, men först sent i avhandlingen och enligt min mening inte fullt så inträngande som det skulle finnas anledning till. Som

Saini Laurikkala redan på 1940-talet kunde visa i en undersökning om allmogens bostäder och husgeråd i landskapet Egentliga Finland distanserade sig rusthållarna inte bara ekonomiskt utan också kulturellt från allmogen. Det här berodde, menar jag, på att den som valde att ställa upp häst och ryttare måste tillägna sig en rationalitet som avvek från en traditionellt tänkande bondes. Rustandet var förknippat med en nedsättning i skatten, men innebar att ryttarbonden/rusthållaren måste ta en risk – med god tur levde både häst och ryttare länge också ute i krig, men med otur måste de ersättas med korta mellanrum och till stora kostnader. Därför var ryttarbonden/rusthållaren tvungen att ha en lång planeringshorisont och bygga upp en förmögenhet som gjorde honom kapabel att finansiera en sådan plötslig utgift. Viitaniemi har mycket att bidra med då det gäller rusthållarna som politiska aktörer. Ett intressant resultat är att till de oppositionella rusthållarna slöt sig innehavarna av de hemman som genom det militära indelningsverket var knutna till rusthållen. De militära rekryteringsformerna hade således betydelse för vilka mönster som den politiska mobiliseringen uppvisade.

Jag instämmer i Viitaniemis bedömning att en social polarisering ägde rum i Kumo och att de protesterande rusthållarna, med rusthållaren Matti Köönikkä som primus motor, inte motiverades av att de här välbärgade hemman innehavarna uppfattade kyrkobygget som ett hot mot sin ekonomi. För dem var det fråga om att slå vakt om och utöka sitt politiska inflytande. Men i vilken situation befann sig de bönder som inte hörde till de rikaste i socknen?

Viitaniemi lägger ned en berömvärd stor möda på att fixera en miniminivå för hur mycket ett hemman belastades av kyrkobygget och kommer fram till resultatet 33 riksdaler per mantal. Hon är medveten om att beräkningarna inte kan bli annat än inexakta, men jag håller med om att summan är riktgivande.

Men hur svår var den att prestera, särskilt för ett mindre hemman? Viitaniemi utgår närmast axiomatiskt ifrån att den icke rustande allmogen var typiska bönder som med James C. Scotts metafor stod i så djupt vatten att det nådde dem upp till halsen. Det vill säga, de klarade med knapp nöd av att producera så mycket att den egna överlevnaden var tryggad. Varje ökning av deras utgifter skall ha varit ödesdiger. Hon har rätt i att detta är bönders generella predikament i en traditionell ekonomi, men det är frågan värt om bönderna i det sena 1700-talets Kumo levde under fullt så knappa stjärnor. Enligt Arvo M. Soininen motsvarade skatterna 27–29% av böndernas spannmålsproduktion i 1700-talets Finland. Det vi tyvärr inte känner till är relationen mellan bondehushållens totalproduktion och centralmaktens krav på deras resurser. Carl-Johan Gadd har i *Den agrara revolutionen 1700–1870* (2000) uppmärksammat att produktionen bl.a. genom nyodling ökade per beskattad enhet under 1700-talet samtidigt som skattebördan blev lättare att bära. Grundskatten erlades delvis i pengar vars värde tack vare en kraftig inflation sjönk.

Detta betyder att det inte låter sig göra att utan diskussion eller försök till analys utgå från att ett bondehushåll i det sena 1700-talets Kumo levde nära existensminimum. Den lokalhistoriska litteraturen ger en något ljusare bild av villkoren för en bonde i det kyrkobyggande Kumo än den som Viitaniemi aktualiserar. Det faktum att byggandet av en ny stenkyrka framskred som en oavbruten process då den väl kommit igång, vilket var ovanligt, talar också för att böndernas ekonomiska manöverutrymme inte var så minimalt som Viitaniemi gör gällande. Representanterna för centralmakten godtog inte heller argumentet att bönderna i Kumo levde i fattigdom, och Viitaniemi är de facto inte helt konsekvent i sin ståndpunkt om bönder som levde på marginalen, utan betonar att det mer var frågan om hur de uppfattade sin situation än hur det objektivt sett förhöll

sig med gårdsbrukens produktion och prestationsförmåga då det gällde skatter till kronan och lokalsamhällets gemensamma åtaganden. Hon efterlyser avslutningsvis mer forskning om skattetryck, förmögenhet och villkoren för överlevnad för bönder i 1700-talets samhälle. Det är lätt att instämma i detta önskemål och som recensent utnyttjar jag gärna möjligheten att uttala förhoppningen att det skulle vara just hon som mycket väl skickad tar sig an denna utmanande uppgift.

Viitaniemis dissertation kan beskrivas som en välfylld burk blandade karameller. Så hittar den som har ett intresse för agrarhistoria, arkitekturhistoria, kyrkohistoria, kulturhistoria eller militärhistoria "godis" i sin smak – för att inte tala om den lokalhistoriskt intresse-

rade som efter att ha läst boken från pärm till pärm torde betrakta den stenkyrka som alltså jämt står mitt i byn (i själva verket staden!) med nya ögon.

Avhandlingen har disponerats på ett genomtänkt sätt, de olika kapitlen följer på ett logiskt sätt på varandra och framställningen är lätt att följa. Av sammanfattningen på tolv sidor framgår de huvudsakliga resultaten av undersökningen på ett utmärkt sätt. Vad jag däremot saknar är en explicit resultatmarkering, d.v.s. att författaren tydligt skulle ha relaterat sina resultat till ett forskningsläge. Detta skulle bättre än vad som nu är fallet göra rättvisa åt den vetenskapligt fruktbara undersökning som Viitaniemis avhandling utgör.

Nils Erik Villstrand